

Yayına Geliş Tarihi: 14.03.2025

Yayına Kabul Tarihi: 18.04.2025

Bu makale için kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm)

Çoruk, Fatma Jale Gül, "Hatabala (ԽԱԹԱԲԱԼԱ) Dergisi Karikatürlerindeki Osmanlı İmajı Üzerine Bir İnceleme", Ermeni Araştırmaları, Sayı 77 (2025): 87-127

Araştırma Makalesi

HATABALA (ԽԱԹԱԲԱԼԱ) DERGİSİ KARİKATÜRLERİNDEKİ OSMANLI İMAJİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

(A STUDY ON THE OTTOMAN IMAGE IN THE CARTOONS
OF KHATABALA (ԽԱԹԱԲԱԼԱ) JOURNAL)

Fatma Jale Gül ÇORUK*

Öz: Mizah türlerinden biri olan karikatür, toplum ve insana dair her türlü olayı konu edinerek onu abartılı, gülünç ve düşündürücü şekilde sunmaktadır. Daha çok süreli yayınlarda kendisine yer bulan karikatürler, toplumların belli dönemleri üzerine yapılacak incelemelerde önemli birer kaynak olabilmekte; toplumun çeşitli kesimlerinin o süreçte yaşananları nasıl algıladığına dair çıkarımlarda bulunulmasına katkı sağlayabilmektedir. Hatabala (ԽԱԹԱԲԱԼԱ) Dergisi 1906-1926 yılları arasında aralıklı olarak yayın hayatına devam etmiş bir Ermeni hiciv ve mizah dergisidir. Dergi, 14 yılda kesintili olarak 437 sayı yayımlanmıştır. Derginin hemen hemen her sayısında Osmanlı ile ilgili çizimler yer almış; devlet yöneticilerinden devlet yönetimine; orduların durumundan haremın durumuna; kadın imajından Batılı ve diğer devletlerle ilişkilere kadar uzanan çok geniş bir yelpazede Osmanlı imajının grafik ve ideografik olarak karikatürel imgeleme bırakıldığı görülmektedir. Çalışmamızda bu imajın sunumunun nasıl yapıldığının tespiti yanı sıra ön yargılı bir tavır sergilenip sergilenmediği; ilgili dönemde bu dergi özelinde Ermeni

* ORCID: 0000-0003-3807-1501

Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Kafkas Dilleri ve Kùltürleri Bölümü,
Ermeni Dili ve Kùltürü Anabilim Dalı, coruk@ankara.edu.tr

sürekli yayıncılığında Osmanlı imajına dair değer yargılı bakış ve duyuş ile rasyonel bakış ve eleştiriden ayrı duyguların dışavurumu olarak genel bir kanunun bulunup bulunmadığı irdelenerek çeşitli açıklama ve yorumlarda bulunulacaktır.

Anahtar kelime: *Ermeni basını, karikatür, siyasi karikatür, hiciv, mizah*

Abstract: *Cartoon, as one of the genres of humor, addresses a wide range of events related to society and humanity, presenting them in an exaggerated, comical, and thought-provoking manner. Primarily featured in periodicals, cartoons can serve as important sources in the examination of specific periods in societies. They contribute to the understanding of how different segments of society perceived the events occurring during those times. Hatabala (Խաթաբալա) Magazine was an Armenian satirical and humor publication that intermittently continued its publication from 1906 to 1926. Over the course of 14 years, the magazine published 437 issues. Nearly every issue contained illustrations related to the Ottoman Empire, with Ottoman imagery being presented in caricatured forms across a wide spectrum. This included representations ranging from state leaders and governance, to the condition of the military, the harem, the image of women, and relations with Western and other states. In this study, in addition to examining how this imagery was presented, we will investigate whether a biased attitude was displayed. We will also explore whether, within the context of Armenian periodicals of that period, there was an expression of judgmental values and emotions regarding the Ottoman image, distinct from rational critique, and whether any general sentiment was conveyed. Various explanations and interpretations will be provided.*

Keywords: *Armenian press, cartoon, political cartoon, satire, humor*

GİRİŞ

Mizah kavramının tanımlanmasında pek çok farklı yorum dile getirilmiş; içerik bakımından neleri kapsadığı noktasında da çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.¹ Mizah kısaca “*bir gerçeği alay, nükte ve latifelerle süsleyip güldürücü yanlarıyla ortaya koyan sözlü veya yazılı sanat türü, gülmece*”² şeklinde tanımlanmaktadır. Escarpit mizah için, “*bir irade ve aynı zamanda, toplum ve insan hayatının etrafımızda bir koruma, bir kefen gibi şekillendirdiği, ölümcül derecede anadile ait, otomatikleşmiş çerçeveyi kırma aracı*”³ tanımını yaparken Turhan Selçuk, “*mizah (humor) yalnız güldürü değildir. Düşündüren, eleştiren, istihza eden, bir çeşit acı duygusu veren, hicveden, karışık fikirleri kapsayan ve fikirleri beklenmedik, şaşırtıcı bir biçimde sunan türleri vardır. Kara mizah, pembe mizah deyimleri bu yüzden çıkmıştır.*”⁴ ifadesini kullanmaktadır. Mizahın temelinde eğlence ve hoşgörü olduğunu imleyen Ferit Öngören, mizahın değişik türlerde ortaya çıktığını ve bu türlerin başlıcalarının “*fıkra, mizahi hikâye, mizahi şiir, karikatür, yazısız karikatür, kukla ve komedi*”⁵ olduğunu ifade etmekte; Aziz Nesin ise mizahın kapsamı konusunda şu yorumu yapmaktadır: “*Sağlıklı, gülmeceyi yaratan her şey gülmeden kapsama girdiğine göre; yazılı ve sözlü bütün gülmece eserleri, gülmece hikâye ve romanları, yergi, taşlama, alay, eğlenme, şaka, güldürü (komedi), güldürücü pandomim ve danslar, tersinleme, karikatür ve türleri, gölge oyunları (Karagöz vb.), kukla oyunları, gülünçleştirme (parodie ve argoda tiye almak, kaba gülünç (grotesque), güldürücü anekdot ve fıkralar, nükte (sprit), ters yansılama (Allégorie), eski ve yeni argodaki, dalga geçme, tefe koymak, maytap geçmek, gırgır ve bunlar gibi olan her şey gülmeden içine girer. Görülüyor ki gülmece geniş kapsamlı, yaşamın her yanına yayılan bir sanat, bir iştir.*”⁶ Mizahın etkili olabilmesi için dayandığı kültürel, toplumsal ya da dilsel bağlamların okuyucu tarafından bilinmesi gerekmektedir.⁷

1 Detaylı bilgi için bk. Robert Escarpit, *Mizah* (Ankara: İmge Yay., 2016); Ferit Öngören, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 1998); İsmail Yardımcı, “Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2, (2010): 1-41; Çiğdem Usta, *Mizah Dilinin Gizemi* (Ankara: Akçağ Yay., 2009); Aziz Nesin, *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı* (İstanbul: Akbaba Yay., 1973); Henri Bergson, *Gülme/Komiğin Anlamı Üzerine Deneme* (İstanbul: Ayrıntı Yay., 2011); Okan Alay, “Mizah Kavramı ve Mizahın Tarihsel Süreci”, *Türk Dili* 116, (2019): 22-30.

2 İlhan Ayverdi, *Misallı Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2020), 2116.

3 Escarpit, *Mizah*, 127.

4 Turhan Selçuk, *Grafik Mizah* (İstanbul: İris Mizah Kültürü Yay., 1998), 6.

5 Öngören, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, 34.

6 Nesin, *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, 17.

7 İrene Fenoglio & François Georgeon, “Sunuş”, *Doğu’da Mizah* (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2000), 9.

Mizah türlerinden biri olan karikatür ise “bir kişi, nesne veya olayın göze batan belirli bazı taraflarını ortaya koymak için asıl halinden farklı olarak abartılı ve genellikle acayip ve gülünç bir şekilde çizilmiş resmi”⁸; “insan çehrelerinin belli karakterlerini, politik olayları ve toplum durumlarını, gülünçleştirme ya da eleştirme amacıyla, deformasyona uğratarak resimleme işi”⁹; “basit, doğrudan araçlar aracılığıyla zengin bir enformasyon taşımaya çalışan ileti örnekleridirler- karmaşık gösterilenler için basit gösterenler kullanırlar.”¹⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Hiciv ve mizah için bir parodi aracı olan karikatürler, çoğunlukla gazete ve dergilerde politik yorumları toplumsal komedi bağlamında sunmak için kullanılmaktadır. Karikatürler aracılığıyla sosyal, bireysel ve siyasi hiciv yapılabilir. Bir karikatürün ancak bütünlüğünü koruduğunda bir anlam ifade ettiğini vurgulayan Akerson, “karikatür, hem değişik görüntüler (göstergeler) hem de sözcükler (göstergeler) kullanılarak oluşturulmuş bir aşırı-göstergedir çünkü bütün bu ayrıık göstergeler, sonuçta tek bir anlamlı bütün yaratmaktadır” şeklinde karikatürü tanımlamakta ve anlamı yakalamak için değişik düzlemlerden pek çok bilgiye gereksinim duyulduğunu ifade etmektedir.¹¹

Karikatürler içerdikleri anlam bakımından “siyasi karikatür, portre karikatür, haber karikatürü, eğlence karikatürü, bant karikatür ve çizgi roman, reklam karikatürü”¹² şeklinde çeşitli başlıklar altında kategorilendirilebilmekte; biçimsel olarak ise karikatürler, tek karelik karikatür, karikatür dizileri ya da sözsüz karikatürler şeklinde yayımlanabilmektedir.¹³ Karikatürün bir türü olan siyasi karikatürlerde siyaset, politikacılar ve güncel olaylar hakkında yorum içeren çizimler yapılmaktadır. Siyasi karikatürlerin, “tanımlayıcı, neredeyse tanımsız olan, sistemi destekleyenler; güldürücü hiciv, eleştirilenlerin yasallığını kabul eden, reform amaçlayanlar; yıkıcı hiciv, acı veren, düşmanı insanlık dışı olarak tanımlayanlar; övgücü, favori konuları tanrılaştırıp reklamını yapanlar”¹⁴ şeklinde tasnifleri bulunmaktadır.

8 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2020), 1605.

9 Adnan Turani, *Sanat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi), 64.

10 John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş* (Ankara: Bilim Sanat Yay., 1996), 73.

11 Fatma Erkman Akerson, *Göstergebilime Giriş* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019), 24-25.

12 Selçuk Hünerli, “Türkiye’de Gazete Karikatürünün Durumu ve Siyasi Karikatürün Söylemi” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993), 60-65.

13 Gülnaz Çetinkaya, “Gırgır Dergisinin Türk Halkbilimi Açısından İncelenmesi” (Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006), 85-91.

14 John A. Lent, “Politika ve Çizerlik”, *Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali-Karikatür ve Siyaset* içinde, haz. Resmiye Koç vd. (Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 2001), 36.

Karikatürlerin açık ve/veya kapalı anlamları ile yine çizimlerden yola çıkılarak kurgulanan/sunulmak istenen imgelerin neler olduğu tespit edilebilmekte; gerçek olaylarla aralarında bağ kurularak incelenebilmektedir. Bu bağlamda mizah/hiciv dergilerinden yazıldıkları dönemin eleştirisini ve siyasi olayların topluma yansımalarını takip edebilmek mümkün olmaktadır ancak Alkan'ın da vurguladığı üzere *“Karikatürler, kendi başlarına herhangi bir tarihî olay hakkında bilgi vermezler. Bilinen somut gelişmeler üzerine karikatürler inşa edilirler.”*¹⁵ Dolayısıyla karikatürlerin, inşa edildikleri bağlamdaki tarihî gerçeklikler göz önünde bulundurularak incelenmeleri gerekmektedir.

Çalışmanın araştırma alanını Ermeni karikatürünün gelişim merkezlerinden biri olan Tiflis'te Ermenice olarak basılan Hatabala (Խաթաբալա¹⁶) adlı mizah ve hiciv dergisinde yer alan karikatürlerdeki Osmanlı imajının sunumu oluşturmaktadır.

TİFLİS'TE ERMENİCE MATBUAT VE SÜRELİ YAYINLAR

Ermenilerin Tiflis'teki varlığı 3. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Tiflis'in birçok açıdan Ermeniler için doğudaki İstanbul olduğunu vurgulayan Panossian, Tiflis'teki Ermenilerin siyasi güçleri olmasa dahi Tiflis'in önde gelen tüccar, zanaatkâr ve meslek sahipleri olduklarından; Gürcü sarayında görev aldıklarından ve önemli ekonomik kaynaklara sahip olduklarından bahsetmektedir.¹⁷

19. yüzyıl başlarında Rus hakimiyetine giren Tiflis, Ermeni matbaacılığı ve süreli yayınları için önemli bir merkez olmuştur öyle ki *“1822'den itibaren günümüze kadar buradaki Ermeni basım zanaatı günden güne gelişerek, Moskova'dan sonra en ünlü ve verimli yer olmuştur. Kafkasya ve tüm Rusya'daki Ermeniler fikri gelişimleri için gözlerini Tiflis'e dikmiş beklemekteydiler. Rus*

15 Necmettin Alkan, *Karikatürlerle Oryantalizm/Avrupa'nın Türk ve Türkiye Algısı* (İstanbul: Selis Yay., 2016), 9.

16 Խաթաբալա kelimesi *“bir imtihan, zorluk veya tatsız durum”* anlamlarına gelmektedir. Էդուարդ Բագրատի Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան (Երևան: Հայաստանի Հրատարակչություն, 1976), 554.

17 Razmik Panossian, *The Armenians From Kings and Priests to Merchants and Commissars* (London: Hurst&Company, 2006), 86-87; Rusya Ermenileri hk. Daha detaylı bilgi için bk. Ronald G. Suny, *“Images of the Armenians in the Russian Empire”, The Armenian Image and History and Literature* (California: Undena Publications, 1981), 105-137.

*Ermeni edebiyatının doğmasına sebep olan ve Batı Ermenilerinden çok daha istikrarlı, hevesli, köklü ve parlak işler yapan yüzlerce şair, romancı, hikayeci, tiyatrocu da burada yetişmiştir.”*¹⁸ 1905 Rus Devrimi’nin sosyal düşüncedeki etkileri Tiflis’te de yaşanır.¹⁹ Bu noktada mizah ve hiciv odaklı yayınlar yaygınlaşmaya başlar. “*Başta Moskova ve Petersburg olmak üzere Rusya’nın birçok şehrinde 300’ü aşkın Ermenice, Azerice, Gürcüce, Rusça mizah ve hiciv gazetesi yayımlanır.*”²⁰

1917 Bolşevik Devrimi’nin de basın-yayına etkisi olmuş; yalnız kent merkezlerindeki yayın faaliyetleri değil taşra da bu hareketlenmeden payına düşeni almıştır.²¹ Bu süreçler boyunca Tiflis’te siyaset, toplum, sanat, edebiyat, sağlık, işçi, kadın, köy, hiciv ve mizah, eleştiri, çocuk, bilim vb. odaklarla yayımlanan pek çok süreli yayın bulunmaktadır. *Hayeli* (Հայելի), *Hob-hob* (Հօօփ-հօփ), *Haparta* (Խաբարդա), *Satana* (Սատանա)²², *Hatabala* (Խաթաբալա), *Modzag* (Մոծակ), *Zurna* (Զուռնա), *Annamus* (Աննամուս), *Malhas* (Մալխաս) Tiflis’te yayımlanan mizah ve hiciv dergilerinden bazılarıdır.

ERMENİ KARİKATÜRÜ VE HATABALA (ԽԱԹԱԲԱԼԱ) DERGİSİ

Ermeni karikatürü, “19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında Ermeni yazarlar tarafından Ermeni ve yabancı süreli yayınlarda üretilip yayımlanan eserlerin bütünüdür.”²³ Ermeni karikatürünün tarihsel süreci ise hiciv dergileriyle paralellik göstermektedir ve “1900’lerin başlarında aynı anda Tiflis, Saint Petersburg, Kahire, İskenderiye ve İstanbul gibi birkaç merkezde ilerleme kaydetmiştir.”²⁴

18 Teotig, *Baskı ve Harf/Ermeni Matbaacılık Tarihi* (İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2012), 233.

19 Tiflis tarihi ve matbaa faaliyetleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Glenn E. Curtis, *Armenia, Azerbaijan and Georgia/Country Studies* (Washington: Federal Research Division, Library of Congress, 1995); Անահիտ Մուրադյան, “Հայ տպագրության 500-ամյակը” Պատմա-քաղաքական հանդես 1 (2012): 53-66.

20 Zakarya Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000* (İstanbul: Aras Yay., 2014), 71.

21 Detaylı bilgi için bk. Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar*, 138.

22 *Hob-hob*, *Haparta*, *Satana* dergileri, *Hayeli* bünyesinde çift isimli dergi şeklinde basılmıştır.

23 Լուսինե Համբարձումյան, “1920-Ականների Հայկական Երգիծանկարչության Կենտրոնների Ձեվավորումը (Պատմական Ակնարկ)”, Գեղարվեստի Ակադեմիայի Տարեգիրք 12/1 (2022): 49.

24 Համբարձումյան, “1920-Ականների Հայկական Երգիծանկարչության Կենտրոնների Ձեվավորումը (Պատմական Ակնարկ)”, 55.

Hatabala (Խաթաբալա) dergisi hakkında Mildanoğlu şu bilgileri vermektedir: “Haftalık renkli mizah ve hiciv gazetesi. Tiflis, 1906-1916, 1922, 1925-1926. Osmanlı’nın Ermenilere uyguladığı katliamları ele alır. Transkafkasya halklarının dostluğunu savunur. Uluslararası gelişmelerden, Balkan ve Doğu halklarının özgürlük mücadelesinden haberler yayımlar. Fıkralara ve bulmacalara yer verir.”²⁵ Bu bilgilere ek olarak ilk sayılardan itibaren Ermenicenin yanında Rusça metinlerin de yer aldığını; 1922 ve sonrasında bu iki dilin yanı sıra Gürcücenin de kullanıldığını; ayrıca reklam metinlerine de yer verildiğini belirtmek yerinde olacaktır. Öte yandan derginin genel yayın yönetmeni Astvatsatur Yeritsyan ve Ashot Atanasyan’dır. Oskar Schmerling, G. Başıncağyan, G. Grenevski, G. Yeritsyan, A. Mirzoyan, G. Rotteri önemli çizerlerinden olup Atrpet, M. Bagratuni, K. Melik-Şahnazaryan, G. Levonyan, H. Tumanyan, A. İsahakyan, M. Arazin ve S. Zoryan ise önemli yazarlarındandır.²⁶

Derginin, ulaşılabilen tüm sayıları çalışma kapsamında yer almaktadır. İlgili yıllardaki basılan dergi sayısı ve çalışma konumuzla ilgili karikatür sayıları aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

25 Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar*, 88. Ayrıca detaylı bilgi için bk. U. Fəhruşyan, “20-ական թվականների հայ երգիծական մամուլը” ՀՍՍՌ ԳԱ Տեղեկագիր հասարակական գիտությունների 10 (1961): 37-46.

26 “Խաթաբալա”, Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, 1978, Հ. 4, 703.

Karikatür sayılarının yıllara göre dağılımı		
Derginin yılı	Basılan dergi sayısı	Çalışmayla ilişkili karikatür sayısı
1906	28 sayı	5
1907	50 sayı	6
1908	53 sayı	22
1909	52 sayı	25
1910	52 sayı	10
1911	52 sayı	16
1912	50 sayı	28
1913	24 sayı	15
1914	15 sayı	22
1915	44 sayı	38
1916	9 sayı	4
1922	1 sayı	-
1925	5 sayı	2
1926	2 sayı	-

Aralıklı şekilde 1906-1926 yılları arasında toplam 14 yılda 437 sayı olarak basılan dergide konumuzla ilişkili 193 karikatür tespit edilmiş; çalışma kapsamının hacimsel sınırlılıkları göz önüne alınarak 4 tema altında 12 karikatür araştırma evrenimize dâhil edilmiştir. Karikatürlerin seçiminde nitel araştırma yöntemine bağlı olarak amaçlı örnekleme yapılmış; temanın en kapsamlı şekilde yansıtılması ilkesine göre örneğin seçilmesi yoluna gidilmiştir. İncelenen karikatürler gereği *Osmanlı* ifadesi, aynı zamanda *Türk* ve *Müslüman* kavramlarını da kapsayan bir içerikle ele alınmıştır ki bu noktada derginin genel içeriğinin Kafkas halklarıyla ilgili olmasından dolayı bu çalışma özelinde “Türk” ifadesiyle de Anadolu’daki Türk halkının kastedildiği de belirtilmesi gereken bir diğer husustur. Derginin baskı süreci kesintili olarak devam etmiş olmakla birlikte karikatürlerdeki imaj sunumlarında bir değişim olup olmadığı; Ermenice yazılmış bir dergide Osmanlı siyaset adamlarının ve halkının nasıl sunulduğu hususlarına dair bir çıkarımda bulunulması amaçlanmıştır. İlgili dönemde hâlihazırda Osmanlı Devleti’ne karşı var olan genel bakış açısının olayların karikatürize edilişinde yanlı ve olumsuz bir

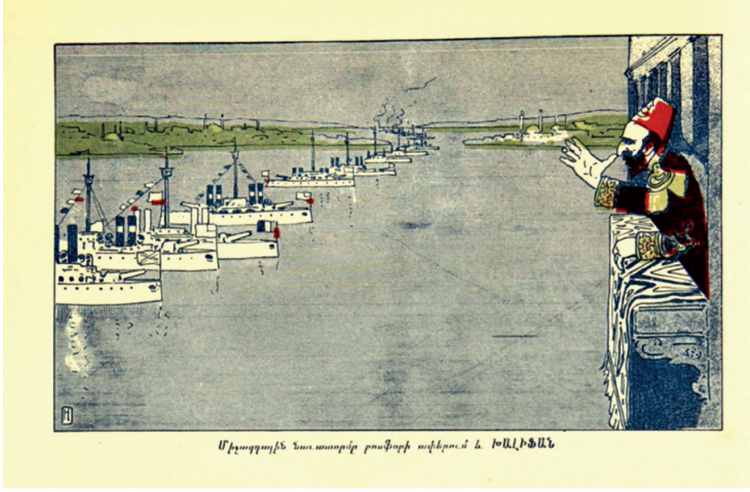
algının benimsenmesine yol açtığı öngörülmektedir ki “*geleneksel emperyal sülale-devletler statüsünde seçilmiş ve işaretlenmiş bir devlet, ulus ve sülalenin egemen dünyasının yönetim bunalımlarına siyasî, askerî, diplomatik, daima toplumsal ve ekonomik olarak transfer edilen ve genelleştirilen bu olumsuz mecaz, zamanlar üstü bir karaktere sahip olacak olsa bile en başta ve münhasıran 19. yüzyılda ‘Osmanlı Devleti’ne tahsis edilmiştir.*”²⁷ Öte yandan karikatürler, olayların ve şahısların iç içeliği nedeniyle ve karikatürlerin yerleştiği sosyo-politik, ekonomik ve kültürel bağlamlar arası geçirgenlik dikkate alındığında *Osmanlı Padişahları, Osmanlı Devleti’nin Dağılma Süreci ve Tebaa Meseleleri, I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve Blok Siyasetleri, Osmanlı/Türk İmgesi* gibi tematik başlıklar altında sınıflandırılabilmiştir. Karikatürlerde yer alan kapalı anlamların çözümlenmesinde yine nitel araştırma yöntemlerinden biri olan göstergebilimsel analiz yöntemine başvurulmuştur. Anlam üretimine odaklanan göstergebilim, “*bir metin içinde var olan anlamlı dizgeleri göstergeler aracılığıyla okumak, kodları anlamlandırmak, dizi, dizim, metafor ve metonimi ile metinlerarası ilişkileri değerlendirmek, ima edilen anlamların altında yatan ideolojiyi ve kültürü arama yaklaşımı*”²⁸ olarak tanımlanabilmektedir. Karikatürler, gösterge, gösteren, gösterilenlerin tespiti ve bunların yüklendikleri düz ve yan anlamların açıklanıp yorumlanması şeklinde çözümlenmiştir.

27 Saime Selenga Gökgöz, “Geç 18.- Erken 19. Yüzyıl İngiliz Politik Karikatüründe Türk-Rus İlişkileri ve Avrupa Güçleri” *Turcology Research* 77 (2023), 218.

28 Alev F. Parsa ve Seda Sünbül Olgundeniz, “İletişimde Göstergebilim ve Anlamlandırma Sürecini Örneklerle Değerlendirme”, *İletişim Araştırmalarında Göstergebilim Yazınsaldan Görsele Anlam Arayışı* içinde (Konya: Literatürk Academia, 2014), 89.

1. OSMANLI PADİŞAHLARI

1.1. II. Abdülhamit ve ‘Donanma’ Meselesi

İşarapırla-11 Kasım 1906- 22. Sayı

Sözel anlatı çevirisi: *Uluslararası Donanma Boğaz kıyılarında ve Halife*

Gösterge: II. Abdülhamit karikatürü.

Gösteren: II. Abdülhamit, İstanbul Boğazı, uluslararası donanma gemileri, fes, ay ve yıldız, el işareti, sözel anlatımlar.

Gösterilen: II. Abdülhamit’in uluslararası donanmaya karşı tavrı.

Analiz ve yorum: Derginin 1906 yılındaki 22. sayısında yer alan bu karikatürde, II. Abdülhamit, uluslararası donanmaya karşı alay edici bir tavır içinde sunulmuştur. Genel olarak çocuklar arasında alay etmeyi karşılayan bir el hareketi olan nanik çekmenin padişaha yaptırıldığı görülmektedir. Fesinde yer alan ay ve yıldız, Türk padişahı olduğunu temsil etmektedir.

Bu karikatürde II. Abdülhamit’in uluslararası donanmaya kendi donanmasıyla karşılık vermesi beklenirken alaycı bir tavır içinde sunulması, Avrupalı

devletlerin Osmanlı Devleti'ne bir şeyleri kabul ettirmek için ordularını göndermek yerine birkaç savaş gemisinin Osmanlı sularında görülmesinin yeterli olduğu sürece gönderme yapmaktadır. “1879’da İngiliz gemileri reformlar için görününce Abdülhamit istenilen ödünleri hemen kabul etmişti. Bu davranış o kadar çabuk fark edildi ki 1881 yılında bir gazete, ‘Türkiye’de iş yaptırabilmek için bir zırhlının tepesinde bir Fransız bayrağının görünmesi yeterlidir’ diyebiliyordu.”²⁹ Bu sürecin devamında 1897’de boğazlarda Yunanistan’ın, 1901’de Midilli’de Fransa’nın, 1903’te İskenderun’da ABD’nin, 1906’da Pire’de İngiltere’nin gemilerinin Osmanlı karasularında görünmesi karşı tarafların isteklerinin kabulünde etkili olmuştur.³⁰ Bu süreçte normalleşen donanmayla tehdide II. Abdülhamit’in kendi donanmasıyla çizilerek değil de bu şekilde sadece bir el hareketi yapar hâlde sunulması II. Abdülhamit’in donanmaya bakışıyla ilgili bazı iddialarla da örtüşmektedir.

Bir iddiaya göre Sultan Abdülaziz, Avrupa gezisi sırasında donanmalara dair gözlemleri sonrasında Osmanlı İmparatorluğu’nda da benzer bir donanmanın kurulmasını sağlamıştır ancak II. Abdülhamit, bu donanmayı Haliç’e bağlayarak çürütmüştür.³¹ Bir başka iddiaya göre ise II. Abdülhamit, bir savaş gemisinin Yıldız Sarayı’nı bombardımana maruz bırakacağından çekinmekte dolayısıyla donanmaya yatırım yapmamaktadır. II. Abdülhamit’in kara kuvveti odaklı bir padişah olduğu bilinmekle birlikte donanmaya yatırım yapmaktan geri durmadığı da belgelerle sabittir.³² II. Abdülhamit, tahta geçtiğinde nicelik bakımından büyük ve kapsamlı bir donanma var olmasına rağmen “bu büyük donanmayı kullanmak için ne yetişmiş personel ne de yakıt mevcuttu. Bunun yanında, saltanatı boyunca gemi teknolojilerinde her gün yeni bir değişim yaşanmakta ve eldeki gemiler her geçen gün eski teknoloji konumuna düşüp adeta kullanılamaz hale gelmekteydi.”³³ Bu iddialarla ilgili Fransız tarihçi François Georgeon’un yorumu oldukça dikkat çekicidir:

29 Orhan Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği* (İstanbul: Pozitif Yay., 2023), 286.

30 Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, 287.

31 Bu iddianın öne sürüldüğü bir yazı için bk. Abidin Daver, “İkinci Abdülhamit devrinde donanmamız,” *Resimli Tarih Mecmuası*, S.29, Mayıs 1952, s.1486-1491, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/22132> (Erişim tarihi: 02.10.2024).

32 Detaylı bilgi için bk. Funda Songur, “II. Abdülhamid Dönemi Donanması’nda Teknoloji, Lojistik ve Kurumsal Yapı”, XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018, Haz. Semiha Nurdan – Muhammed Özler, Cilt: III, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022), 519-544; Kamil Akar, “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Denizciliği ve Osmanlı Donanmasının Faaliyetleri”. *Anadolu Mecmuası* 1, sy. 1 (Ağustos 2022), 39-77.

33 Akar, “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Denizciliği ve Osmanlı Donanmasının Faaliyetleri”, 72.

“İddiaya göre sultan, bir savaş gemisinin Yıldız tepesini ve içine kapandığı sarayı bombardıman edeceğinden çekinmektedir. Hiçbir zaman açık denize veya manevraya çıkmadan, Haliç’in dibinde çürüyen savaş gemilerinin onca karikatüre konu olmasının nedeni budur. Aslında ileri sürülen bahane saçmadır tabii ki. Abdülhamid’in bahriyeye daha az önem vermesi, bütçe sorunlarından ve stratejik tercihlerden kaynaklanır. Sultan pahalı bir gemi yapım programına atılmaktan vazgeçer ama deniz savunmasını da bir kenara itmez. Bahriyeyi torpiller, mayınlar, sahil korumayı sağlayan sabit bataryalarla donatır. (...) Krupp topları satın alınarak Çanakkale Boğazı savunması güçlendirilir; öyle ki daha 1890’larda İngiliz askerî uzmanları (Çanakkale’deki) bu mevzilerin ele geçirilemeyeceği yönünde görüş belirtirler. (...) Abdülhamid’in piyadeyi bahriyeliye, demiryolunu denizyollarına, müstahkem mevkiileri kruvazörlere, kara kuvvetlerini deniz kuvvetlerine üstün tuttuğu açıktır. Müstahkem mevkilere ve iç iletişime, özellikle de demiryolları ve telgrafa verdiği önem buradan kaynaklanır.”³⁴

Dolayısıyla donanmanın kullanılamamasında mevcut ekonomik durum nedeniyle hem teknolojik gelişmelere yetişilip yatırım yapılamamasının hem de donanma konusunda gerekli eğitim seviyesinin sağlanamamasının temel etkenler olduğu görülmekte ve bu iddialarla da örtüşen şekilde çizilen bu karikatürde, II. Abdülhamit’in “donanma karşıtı” olarak imlenerek uluslararası donanmaya, kendi donanmasıyla değil de bir el işaretiyle karşılık verir şekilde sunulması tarihî gerçeklerle bağdaşmamaktadır.

Öte yandan padişahın herhangi bir savunma gücüne karşı çocuklara özgü bir hareketle sunulması, II. Abdülhamit’in hem makamı hem zekâsı hem de vatan algısı hakkında küçük düşürücü bir imge yaratılmasına hizmet etmektedir ve ayrıca burada “padişah/sultan” yerine “halife” olarak tanımlanması, Osmanlı Devleti’nin İslam dünyasına ait oluşunu ve karikatürün hedef kitlesinden farklı bir dine mensup olduğu vurgusunun yapıldığını düşündürmektedir.

34 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid* (İstanbul: iletişim Yayınları, 2020), 342-343.

1.2. II. Abdülhamit ve V. Mehmet

Խաթաբալա- 3 Mayıs 1915- 19. Sayı

Sözel anlatı çevirisi: V. Mehmet– *Hi, banyo iyi mi? Abdülhamit– Daha iyisi... İçeri girin ve görün. Ermenilerin sıcak kanının sinirlere çok iyi etkisi vardır. Zamanında bunu Berlin'in ünlü profesörü Virhov'un tavsiyesi üzerine sık sık yaptım.*

Gösterge: II. Abdülhamit ve V. Mehmet karikatürü.

Gösteren: II. Abdülhamit, V. Mehmet, banyo küveti, musluk, kırmızı akan su, başlıklarda yer alan ay ve yıldız, sözel anlatımlar

Gösterilen: II. Abdülhamit ve V. Mehmet'in bir küvete birlikte giriyor şekilde sunulması.

Analiz ve yorum: Derginin 1915 yılındaki 19. sayısında yer alan bu karikatürde II. Abdülhamit'in küvette oturur hâlde, V. Mehmet'in ise küvete girmek üzere olduğu görülmektedir. Her iki feste de yer alan ay ve yıldız, Türk padişahı olduklarını temsil etmektedir. Musluktan su yerine kan aktığı görülmektedir ve iki padişahın da kan banyosu yaptıkları imajı yaratılmaktadır. Kan banyosu yapacak ve bundan zevk alacak kadar zalim bir padişah imgesi hem sözel hem çizgisel olarak desteklenmiştir.

Sözel anlatıda yer alan “Ermenilerin sıcak kanının sinirlere çok iyi etkisi vardır. Zamanında bunu Berlin’in ünlü profesörü Virhov’un tavsiyesi üzerine sık sık yapardım.” ifadesi de yaratılan imajı destekler şekilde kurgulanmıştır. Öncelikle halef-selef konumundaki iki padişahın aynı karikatüre konu olması ve aynı kan içinde banyo yaptıklarının vurgulanmasıyla birinin yaptığı iddia edilen zulme ardından gelenin de devam ettiğini; her iki padişahın da “Ermeni kanı” ile yıkanmayı garip bulmayıp hatta bundan keyif aldıklarının vurgulanması zulmün sürekliliği izlenimini pekiştirmektedir. Aynı zamanda II. Abdülhamit açısından, ilk olarak Fransız Albert Vandal tarafından ortaya atılan ‘Kızıl Sultan (Le Sultan Rouge)’ tabirine de bir gönderme; V. Mehmet Reşat açısından ise İttihat ve Terakki’nin faaliyetlerine bir gönderme bulunmaktadır. Ayrıca burada sağlık otoritesi olarak Alman bir profesörün seçilmesi elbette tesadüf olarak yorumlanamaz; bu tercih, Almanya-Osmanlı iş birliğinin; Almanların Osmanlılara etkisinin ne boyutlara gelebildiğinin ima edilmesinin de bir göstergesi olarak kullanılmıştır.

1.3. Türk Padişahı ve Sadık Tebaaları

İşarəpərlə- 14 Şubat 1915- 8. Sayı [Kapak Karikatürü]

Sözel anlatı çevirisi-1: *Türkiye’de kıtık, kolera, tifüs gibi hastalıklar, Türk-Alman ordusu ve Kürtler gibi büyük yıkımlara sebep olmaktadır.*

Sözel anlatı çevirisi-2: *Türkiye’nin Sultanı ve Sadık Tebaaları*

Gösterge: V. Mehmet Reşat ve tebaasının karikatürü.

Gösteren: V. Mehmet Reşat, üniformalı ve kılıklı bir adam, beş iskelet, orak, silahlı bir adam, fes, başlıkta yer alan ay ve yıldız, sözel anlatımlar.

Gösterilen: V. Mehmet Reşat’ın yanındakilerle birlikte adeta öfkeli bir takım şeklinde sunulması.

Analiz ve yorum: Derginin 1915 yılındaki 8. sayısının kapağında yer alan bu karikatürde V. Mehmet’in oturur hâlde diğerlerinin ise ona tabi olarak hazır şekilde bekledikleri görülmektedir. V. Mehmet’in başlığında yer alan ay ve yıldız, Türk padişahı olduğunu göstermektedir.

Sözel anlatıda yer alan “*Türkiye’de kıtık, kolera, tifüs gibi hastalıklar, Türk-Alman ordusu ve Kürtler gibi büyük yıkımlara sebep olmaktadır.*” ifadesi de yaratılan imajı destekler şekilde kurgulanmıştır. V. Mehmet’in tam ortada ve önde konumlandırılması diğerlerinin lideri konumunda olduğunu göstermektedir. Elllerinde evrensel ölüm sembollerinden biri olan orakla konumlandırılan iskeletlerin başlıklarının padişahla aynı olması onların da Osmanlı olduğunu imgelemektedir. Elleriindeki oraklarda Rusça yazılar bulunmaktadır. Bu oraklarda *Kolera (Холера)*, *Çiçek hastalığı (Осна)*, *Kıtık (Голод)*, *Veba (Чума)* ve *Tifüs (Тифус)* yazdığı görülmektedir ki bunlar, o dönemlerde Osmanlı topraklarında yaşanan salgınları simgelemektedir. “19. yüzyılda bütün dünyada salgın hastalıklar etkisini gösterirken Osmanlı ülkesinde ve özellikle Anadolu’da çok büyük kayıplara yol açmıştır. Orta çağdan itibaren insanların korkulu rüyası olan veba hastalığı, 19. yüzyılın ikinci yarısında etkisini yitirmişken bu sefer kolera, çiçek ve sıtma hastalığı yaygın bulaşıcı hastalıklar olarak Anadolu insanını tesir altına almıştır.”³⁵

35 Fatma Yıldız, “19. Yüzyıl’da Anadolu’da salgın hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2014). Osmanlı Devleti’nde yaşanan salgın hastalıklarla ilgili ayrıca detaylı bilgi için bk. Özgür Yılmaz, “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 6, nu. 1 (Aralık 2017), 23-55; M. Ayar ve Y. Kılıç, “Osmanlı’da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), (2017), 163-181.

Başında fes, elinde kılıçla çizilen üniformalı adam, üst düzey bir Osmanlı askerini sembolize etmekle birlikte sözel anlatıdan yola çıkılarak bunun Osmanlı ordusunda görev yapan Alman subaylardan³⁶ biri olduğu da düşünülebilir. Giyimiyle padişaha tabi olan bir diğer kuvvet olduğu izlenimini veren diğer adam ise sözel anlatıda da vurgulandığı üzere Kürt bir vatandaşı temsil etmektedir. Padişahın hem salgın hastalıklarla hem Alman ittifakıyla girdiği savaşa hem de yerel halklarda birbirlerine karşı saldırıların yaşanmasıyla halkını öldürdüğü anlatılmaktadır. Bu karikatürde padişahın, ölüm temsilcisi olarak kullanılan iskeletlerle eşdeğerde bir ölümcüllüğü olduğu vurgusu aynı başlıkla çizilerek yapılmış olmakla birlikte hükümdarın ölüm hususunda salgın hastalıklara dahi hükmedecek şekilde imlenmiş olması da dikkat çekici bir detay olmaktadır.

1.4. V. Mehmet ve Erzurum'un İşgali

Խաթաբալա-1916- 6. Sayı [Kapak Karikatürü]

36 Osmanlı ordusunda görev yapan Alman subaylar hakkında detaylı bilgi için bk. Pınar Doğanay, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nda Görev Yapan Alman Subayları”, (Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, 2016).

Sözel anlatı çevirisi-1: *Erzurum’u ele geçirdiler*

Sözel anlatı çevirisi-2: *Sultan haremde*

-Yardım edin, evim yıkılıyor; ey akılsızlar yardım edin, artık dayanamıyorum... Yardım edin... Ruslar Erzurum’u aldılar; onlar yine ilerleyecekler; sonra biz Ermenileri nerede bulacağız? Bir şeyler yapmalıyız. Kendimizi korumalıyız, sonunda da geleneklerimize göre öldüreceğiz... Yardım edin...

Gösterge: V. Mehmed Reşad ve eşlerinin karikatürü.

Gösteren: V. Mehmed Reşad, eşleri, başlıkta yer alan ay ve yıldız, sözel anlatımlar.

Gösterilen: V. Mehmed Reşad’ın panik hâlde haremde sunulması.

Analiz ve yorum: Derginin 1916 yılındaki 6. sayısının kapağında yer alan bu karikatürde padişahın panik hâlinde üstünü giyinmeye çalıştığı görülmektedir. Padişahın başlığında yer alan ay ve yıldız, Türk lideri olduğunu temsil etmektedir. Padişahın haremdeki kadınların tasvirinde çıplaklık ögesine yer verilerek cinsel bir obje şeklinde, şişman ve görece çirkin denilebilecek şekilde sunulması haremle ilgili genel algıyı da yansıtmaktadır. Padişahın üstünü başını panik hâlde toparlar şekilde sunulması, zayıf/güçsüz bir imge yaratılmasına hizmet etmektedir. Öte yandan sözel anlatıda yer alan “*Erzurum’u ele geçirdiler*” ifadesi tarihî gerçeklikle örtüşmektedir. Yudenic komutasındaki Rus ordusu, Türk ordusunu yenerek 16 Şubat 1916’da Erzurum’u işgal etmiş ve ilerlemesine devam etmiştir. Sonraki süreçte şehrin boşaltılması kapsamında çevre illere göç hareketi başlamıştır.³⁷ Karikatürün sözel anlatı kısmında “*geleneklere göre öldürme*” vurgusuyla Ermeni İddiaları’na³⁸ gönderme yapılmıştır ki bu noktada karikatürle örtüşen

37 Detaylı bilgi için bk. Mevlüt Yüksel, “I. Dünya Savaşı’nda Erzurum’un İlk İşgal Günleri,” *Journal of Turkish Research Institute* 15, nu. 37 (2010), 259-287.

38 Ermeni İddiaları, uzun yıllardan beri Türk tarihini ve kamuoyunu meşgul etmektedir. Bu iddiaların çıkış noktasında, 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni komita üyelerinin tutuklanmaları bulunmakla birlikte bu tutuklanmalarla başlayan ve 1960’lı yıllardan sonra “soykırım” iddiaları ile çeşitli taleplere uzanan bir süreç olduğunu ifade etmek yeterli olacaktır. Detaylı bilgi için bk. *Ermeni Sorunu- Temel Bilgi ve Belgeler* (Ankara: Terazi Yay., 2009); Birsan Karaca, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi/Toplumsal Bellek ve Sinema*, (İstanbul: Say Yayınları, 2006); İlker Alp, “Ermeni İddialarının Tarihsel Geçersizliği”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, sy. 1 (Mart 2009), 1-30.

süreçteki Türk göçlerine dair, Yüksel tarafından Aziz Samih'in hatıralarından aktarıldığına göre "Rus askerlerinden, Ermeni taarruzlarından canını, namusunu kaçırıyor. Bu sürü sürü zavallıların kim bilir her gün ne kadarı boş köylerin yıkık damları altında can veriyor."³⁹ ifadeleri yaşananların, karikatüre yansıtılanlarla örtüşmediğini, Türklerin, öldürenlerden değil kitleler hâlinde ölenlerden olduğunu göstermektedir.

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN DAĞILMA SÜRECİ VE TEBAİ MESELELERİ

2.1. 1908 Anayasası

Խաթարալա- 18 Ekim 1908- 43. Sayı

Sözel anlatı çevirisi-1: *ANAYASA*

Sözel anlatı çevirisi-2: *Özerklik* [9 bayrakta]

Sözel anlatı çevirisi-3: *Birlik, Eşitlik* [1 bayrakta]

Sözel anlatı çevirisi-4: *Bırak parıldayan gökkuşağı*

Sizi birleştiresin ey milletler,

Bu "zafer işaretiyle"

Yaralarınız iyileşsin...

39 Yüksel, "I. Dünya Savaşı'nda Erzurum'un İlk İşgal Günleri", 264.

Gösterge: II. Meşrutiyet’in ilanı karikatürü.

Gösteren: Harita, gökkuşağı, bulutlar, farklı milletlere mensup oldukları anlaşılan 10 insan figürü, 10 bayrak, sözel anlatımlar.

Gösterilen: II. Meşrutiyet’in ilanı ve Osmanlı Devleti ile diğer milletlerin Meşrutiyet karşısındaki durumlarının tasvir edilmesi.

Analiz ve yorum: Derginin 1908 yılındaki 43. sayısında yer alan bu karikatürde hem giysilerinden hem de altlarındaki yazılardan anlaşıldığı üzere bu harita üzerinde Yunan, Makedon, Arnavut, Bulgar⁴⁰, Türk, Kürt, Ermeni, Arap, Yahudi ve Bedevi’yi temsil eden insanlar bulunmaktadır. Bunlardan sadece Türk olanın elindeki bayrakta “*Birlik, Eşitlik*” yazmaktayken diğerlerinin bayraklarında “*Özerklik*” ifadesi yer almaktadır. Bulutlu gökyüzünden beliren gökkuşağının üzerinde ise “*ANAYASA*” yazmaktadır. Burada gökkuşağının tercih edilmesinin sebebi, olumsuz koşulların ardından gelen pozitif değişimi simgelemesinden kaynaklanabilir. Karikatürde 1908 ve sonrasında Osmanlı Devleti’ne mensup gayrimüslim tebaanın politik bilincinin ulusçuluk düşüncesiyle biçimlendiği ve bunun bir talebe dönüştüğü, bu farklı etnik grupların ulusal kimliklerini güçlendirmeye başladıkları resmedilmektedir, bunun kaynağı ya da müjdecisi olarak görülen unsur ise anayasanın ilânıdır.

Sözel anlatıların bir kısmında yer alan “*Bırak parıldayan gökkuşağı/ Sizi birleştirsün ey milletler/ Bu “zafer işaretiyle” / Yaralarınız iyileşsin...*” ifadesi bu etnik gruplar için umudu ve yenilenmeyi destekler mahiyettedir. Balkanlarda yer alanlar ayakta, bayrakları dik ve kendileri sevinçli bir şekilde tasvir edilmişken Anadolu’da yer alanlardan sadece Türk olanı ayakta olup Kürt ve Ermeni diz çökmüş hâldedir. Türk burada dik duruşuyla otoriteyi temsil etmektedir ancak Ermeni’nin hem diz çöküşü hem de bayrağının konumu Kürt’ten farklıdır ve Balkanlara doğru ellerini uzattığı görülmektedir ki bu da Ermenilerin, Balkanlardaki hareketlilikten ve daha önce özerkliğini kazanan milletlerden dolayı umutlu olduklarını düşündürmektedir. Bedevi, Arap ve Yahudilerin ise bayrakları yere değmektedir ve diğerlerine nazaran daha tepkisiz, bekler hâlde bir tavır içinde oldukları görülmektedir.

40 Karikatürde altında milliyetini gösterir yazı olmayan tek figür, beyaz sakallı şekilde resmedilendir. Figürün haritada hem Balkanlarda yer alması hem de dönemle ilgili tarihi gerçeklikler göz önüne alındığında Bulgar olduğu düşünülmektedir.

II. Meşrutiyet, “*imparatorluktaki Türk ve Türk olmayan unsurların demokratik ve liberal bir anlaşma zeminine girdikleri ilk ve son harekettir. Ön plandaki ideoloji Osmanlılık’tır. İmparatorluğu dış müdahalelerden koruma ve bütünlüğü sürdürme güdüsü içinde, hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve adalet ilkelerine dayanan bir meşruluk anlayışı egemendir.*”⁷⁴¹ Osmanlı Devleti’nin dağılmasını engellemenin yolunun ayrılmak isteyen unsurlara hürriyet sağlamakla gerçekleşeceğine inanan Jön Türk hareketinin bir sonucu olarak 1908’de anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi, devleti çöküşten kurtarma amacıyla idiyse de özerklik hareketlerinin artışına sebep olması dolayısıyla çöküşü hızlandıran unsurlardan biri olmuştur.⁴²

2.2. Balkanlar ve Osmanlı

Խաթաբալա- 17 Kasım 1912- 45. Sayı [Kapak Karikatürü]

41 Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri". OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 14, sy. 14 (Haziran 2003), 303.

42 Detaylı bilgi için bk. Feroz Ahmad, *Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğunu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2020); Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* (İstanbul: İletişim Yay., 1999).

Sözel anlatı çevirisi-1: *Balkanların Türkiye ile ilişkisi*

Sözel anlatı çevirisi-2: *-Sihhi zorunluluk açısından Türkiye'nin Balkanlardan uzaklaştırılmasını gerekli görüyoruz.*

Gösterge: Balkan devletlerinden askerlerin karikatürü.

Gösteren: Dört farklı millettten asker, üniformalar, fes, süpürge, kürek, sözel anlatımlar.

Gösterilen: Rus çarı II. Nikola önderliğinde Osmanlı askerinin, Karadağ kralı I. Nikola, Bulgar çarı I. Ferdinand ve bir Yunan askerinin tarafından kürek içine süpürülür şekilde tasvir edilmesi.

Analiz ve yorum: Derginin 1912 yılındaki 45. sayısının kapağında yer alan bu karikatürdeki şahısların üniforma ve başlıklarından Rus, Karadağ, Bulgar ve Yunan askeri olduğu anlaşılırken; küçük şekilde resmedilen fesli kalabalığın da Türk olduğu anlaşılmaktadır. Fesli kalabalığın hem çok küçük hem de çöp gibi süpürülür hâlde sunulması, Osmanlı'nın Balkanlardaki durumuna gönderme yapmaktadır. Zayıf/güçsüz ve ortadan kaldırılan bir imaj çizilmektedir.

Sözel anlatıda yer alan “*Sihhi zorunluluk açısından Türkiye'nin Balkanlardan uzaklaştırılmasını gerekli görüyoruz.*” ifadesiyle de Türk imajı bir kez daha kötülenerek Balkanları kirleten bir unsur imasında bulunmaktadır. Tarihi arka plana bakıldığında karikatürde Balkan Savaşı dönemine gönderme yapılmaktadır. Ekim 1912- Mayıs 1913 arası süren savaşta Osmanlı İmparatorluğu, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ile çarpışmış ve savaş sonunda Balkan topraklarının tamamını kaybetmiştir.⁴³

Bu sonuca doğru gelen süreçte Rusya'nın Balkanlar üzerindeki etkinliğini askerî olarak sağlayamaması onu, diplomatik girişimlere yöneltmiştir. “*Bu girişim çerçevesinde Rusya'nın hedefi, Balkan ülkelerini askeri bir ittifak çerçevesinde örgütleyerek askeri bir blok oluşturulmasının sağlanması şeklinde ortaya çıkmıştır. Rusya'nın bu çabaları ilerleyen süreçte meyvesini verecek ve gerçekten de 1912'ye gelindiğinde Yunanistan, Bulgaristan,*

43 Detaylı bilgi için bk. Cevdet Küçük, “Balkan Savaşı”, *TDVİA*, 1992, C.5, 23-25; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2021), 9-44.

Sırbistan ve Karadağ kendi aralarında 'Balkan Birliği'ni kurmuş olacaklardır. Birliğin amacı ise Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da kalan topraklarını yani Arnavutluk, Makedonya ve Trakya'yı almak olmuştur."⁴⁴ Bu karikatürde de Rusya'yı temsil eden figürün küreği tutuyor olması, Balkan Birliği'ne ve bu oluşumda Rusya'nın rolüne gönderme yapmaktadır.

3. I. DÜNYA SAVAŞI (1914-1918) VE BLOK SİYASETLERİ

3.1. Boğazların Geçişe Kapatılması ve Türk-Alman İlişkileri

Խաթախախ- 18 Ekim 1914- 6. Sayı

Sözel anlatı çevirisi-1: *Türkiye'nin Çanakkale Boğazı'nı Alman elçisinin emriyle kapattığı anlaşıldı. (Telgraf)*

Sözel anlatı çevirisi-2: *Göreceksiniz... Üçlü İttifak şimdi de yenilmeyecek...*

Sözel anlatı çevirisi-3: *Türk askerinden bir grup.*

44 Hakkı Büyükbaş, "Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-13 Yıllarında Rusya'nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz", *Akademik İncelemeler Dergisi* 8, 1 (Temmuz 2014), 259.

Gösterge: V. Mehmet ve boğaz karikatürü olması.

Gösteren: V. Mehmet, boğaz, Alman askeri, başlıkta yer alan ay ve yıldız, bir grup asker, sözel anlatımlar.

Gösterilen: Bir ucundan V. Mehmet'in diğer ucundan ise üniforması nedeniyle Alman olduğu düşündürülen bir askerin boğazları geçişe kapatır hâlde sunulmasıdır.

Analiz ve yorum: Derginin 1916 yılındaki 6. sayısında yer alan bu karikatürde padişahın, bir Alman askerin de yardımıyla elindeki yerel motiflere sahip örtüyle boğazları kapatmaya çalıştığı görülmektedir. Başlıkta yer alan ay ve yıldız, Türk padişahı olduğunu temsil etmektedir. Geçiş yolunun başlangıcında ve boğaza hâkim bir pozisyonda çizilmesi, boğaz üzerinde kullandığı gücü tasvir etmektedir. Arka plandaki Alman askerin varlığı ve iş birliği vurgusu, “Üçlü İttifak şimdi de yenilmeyecek” sözel anlatısıyla da bir kez daha desteklenmiştir. Alman imajı, askerî kıyafetle sunulurken V. Mehmet'in askerî kıyafetler yerine Türk stereotipinde çarıklı, sarıklı ve şalvarlı bir şekilde sunulması, Osmanlı'nın geleneksel kaldığı ve belki de gelişmemişliği, geri kalmışlığı, modern olmayışıyla ilişkilendirilebilecek bir algı yaratmaktadır. Ayrıca ana karikatürle ilişkili olarak “Türk askerinden bir grup” başlığıyla sunulan diğer karikatürde ise bir grup Türk askeri ve bir Alman askeri, neredeyse silahsız hatta üniformasız ve bitkin hâlde çizilerek Türk ordusunun zayıf ve yetersiz olduğu algısının yaratılmasına hizmet etmektedir.

Birinci sözel anlatıda yer alan “Türkiye'nin Çanakkale Boğazı'nı Alman elçisinin emriyle kapattığı anlaşıldı.” ifadesi tarihî gerçekliği doğru bir şekilde aktarmamaktadır. Osmanlı'nın başka bir devletten emir aldığı imasıyla güçsüz/tabii bir devlet imajı çizilmek istenmiştir. Temmuz 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu, Kasım 1914'te Cihad-ı Ekber'in ilanı ile birlikte dâhil olmuştur ancak bunun öncesinde Ağustos 1914 itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu, tarafsızlığını ilan etmiş; bunu göstermek amacıyla da boğazları geçişe kapattığını açıklamış ve Boğaz'ın en dar yerine mayın döşemeye başlamıştır.⁴⁵ Bu süreçte Osmanlı'nın savaşa girmesini

45 Detaylı bilgi için bk. Ercüment Kuran, “Birinci Dünya Savaşı”, *TDVİA*, 1992, C. 6, 196-200; Necmettin Alkan, “Alman Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşı ve Zaferi” *Belleten* 80, nu. 320 (2016), 899-938; Ahmet Esenkaya, “Çanakkale Savaşında Türk-Alman Birlikteliği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 6, sy. 6-7 (Nisan 2009), 15-42; Salih Kış, “Birinci Dünya Savaşı'nın Seyrini Değiştiren Goeben ve Breslau Gerçeği”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 15, sy. 22 (Nisan 2017), 63-86.

isteyen Almanya, “17 Eylül 1914’ten itibaren İstanbul’daki Alman büyükelçisi aracılığıyla Osmanlı’nın savaşa girmesi için çalışmaları hızlandırmıştır.”⁴⁶ Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa girmesiyle birlikte Boğazların kontrolü, müttefiki olan Almanya’ya geçmiştir.⁴⁷ Dolayısıyla bu karikatürde iddia edildiği gibi V. Mehmet’in boğazları kapatma kararı, Almanların emrine değil Osmanlı’nın tarafsızlık ilkesine dayanmakta olup Almanların bu kapatmadaki rolü, sebepte değil sonuçta yer almak şeklinde olmaktadır.

3.2. Rus-Osmanlı ve Osmanlı-Alman İlişkileri

Խաբարալա- 4 Kasım 1914- 8. Sayı

46 Burak Çınar, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü”, *Gazi Akademik Bakış* 8, sy. 15 (Aralık 2014), 45.

47 Boğazlar Meselesi hk detaylı bilgi için bk. Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.,1947); Kemal Beydilli, “Boğazlar Meselesi”, *TDVİA*, 1992, C. 6, 266-269; Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* (Ankara: Başnur Matbaası, 1968); *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı, 1973).

Sözel anlatı çevirisi-1: TÜRKİYE'NİN KURTARICILARI

Sözel anlatı çevirisi-2: *Değerli müttefikimiz, Rusya'ya karşı bize yardım et ki biz de senin önceki durumuna yükselmene yardım edelim...*

Gösterge: Avusturya-Macaristan, Almanya ve Osmanlı ilişkileri karikatürü.

Gösteren: Üç erkek, üniforma, darağacı, fes, ay ve yıldız, sözel anlatımlar.

Gösterilen: Çarık, fes-kavuk gibi kıyafet detayları nedeniyle Osmanlı olduğu düşündürülen kişinin, yine üniformaları nedeniyle Alman, ve Avusturya-Macaristan askerleri olduğu düşündürülen kişiler tarafından darağacına asılması.

Analiz ve yorum: Derginin 1914 yılındaki 8. sayısında yer alan bu karikatürde şahısların üniformalarından Avusturya-Macaristan ile Almanya askerleri olduğu anlaşılırken; darağacına asılan şahsın yere düşen başlığında ay ve yıldız sembolleri onun Osmanlı/Türk olduğunu göstermektedir ki burada V. Mehmet, Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph, Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından darağacına asılır şekilde tasvir edilmiştir. V. Mehmet'in başlığının yere düşmesi güçsüzlüğünü, darağacına asılı olması iradesini kaybetmesini; darağacında her iki yandan çekilir şekilde resmedilmesi ise Osmanlı Devleti'nin her iki devletle olan ilişkilerinde arada kalmış olduğunu imlemektedir. Bu arada kalmışlığın Osmanlı'ya yarardan çok zarar getirdiği de okunabilir.

Sözel anlatıda yer alan “*Rusya'ya karşı bize yardım et, biz de seni önceki durumuna yükseltelim...*” ifadesi arada kalmışlığı destekler mahiyettedir. Her iki ilişki de ona aynı şeyi vaat eder gözükmemektedir ama her ikisi de ona zarar vermektedir. “*Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri safında yer alması, karşılıklı beklentileri de beraberinde getirmişti. Almanya ve Avusturya-Macaristan, Doğu Cepheslerinin yükünün hafıfleyeceğini, Süveyş Cephesinde İngiliz kuvvetlerinin durdurulacağını ve Hilafetin Cihat çağrısıyla İtilaf Devletleri'nin sömürgelerindeki Müslümanların ayaklanacağını umuyordu. (...) Osmanlı Devleti ise az da olsa kaybettiği toprakları geri almayı umuyordu.*”⁴⁸ Tarihî gerçeklik noktasında ise Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya

48 Hasan Keskin, “1914-1918 Osmanlı/Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İlişkileri”, (Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, 2006), 112.

Savaşı'nda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu ile aynı cephede yer alması, onun yıkılmasının sebeplerinden biri olmuştur.

3.3. Savaşta ve Vahşette Müttefik Devletler

Խաթարալա- 1 Mart 1915- 10. Sayı [Kapak Karikatürü]

Sözel anlatı çevirisi-1: Almanlar Belçika ve Fransa'da, Türklerin Ermenistan'da yaptığı vahşetin aynısını yapıyorlar. (Gazetelerden)

Sözel anlatı çevirisi-2: Sultan: Hazretleri, bana öyle geliyor ki, kültür bakımından birbirimizden aşağı değiliz. Ermenistan'da çok sayıda köy ve kasaba küle döndü. **Kayzer:** Ah! İşte bu yüzden birliğimizle gurur duyuyorum!

Gösterge: V. Mehmet ve Alman İmparatoru II. Wilhelm karikatürü

Gösteren: V. Mehmet, II. Wilhelm, başlıkta yer alan ay ve yıldız, Alman üniforması, kan damlaları, kılıçlar, sözel anlatımlar.

Gösterilen: V. Mehmet ve II. Wilhelm'in dostane bir tavırla birbirlerine bakması sırasında ellerinde kan damlayan kılıçların yer alması.

Analiz ve yorum: Derginin 1915 yılındaki 10. sayısının kapağında yer alan bu karikatürde her iki hükümdarın da ellerinde kan damlayan kılıçlar olmasına rağmen rahat ve memnun bir tavırla tasvir edildikleri görülmektedir. Türk olduğu düşündürülen figürün başlığında yer alan ay ve yıldız, onun Türk padişahı olduğunu; Alman üniformasıyla sunulan figürün ise Alman imparatoru olduğu imlenmektedir.

Birinci sözel anlatıda yer alan “*Almanlar Belçika ve Fransa’da, Türklerin Ermenistan’da yaptığı vahşetin aynısını yapıyorlar*” ifadesiyle her iki liderin de çeşitli milletlere karşı vahşi eylemlerde bulunduğu vurgusu yapılmaktadır. I. Dünya Savaşı sırasında Almanya’nın Belçika ve Fransa’daki çeşitli işgal hareketleri sırasında sivillerin öldürüldüğü⁴⁹ bilinmekle birlikte karikatürün basım tarihi dikkate alındığında Osmanlı Devleti’ndeki Ermeni isyan hareketlerinin bastırılması sürecine gönderme yapılarak her iki devlet tarafından yaşatılan “vahşet”lerin birbirinin aynısı olduğu imasında bulunmaktadır.

İkinci sözel anlatıda ise iki liderin kendi aralarındaki konuşmaları ve yaptıkları ima edilen katliamlardan memnuniyet duydukları şeklinde bir metin düzenlenmiştir. Diyalogda I. Dünya Savaşı sırasında iş birliği içinde olmalarının bir sebebi olarak benzer bakış açlarına ve uygulamalara sahip olmaları da vurgulanan bir diğer husus olarak öne çıkmaktadır. Karikatürde gaddar, vahşi Türk imgesinin Alman ittifakıyla daha da perçinlendiği izlenimi verilmek istenmiştir.

49 Detaylı bilgi için bk. Andrew Wiest, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (Fotoğraflar, Haritalar, Çizimler)* (İstanbul: Kronik Kitap, 2022); <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/resistance-belgium-and-france/> (Erişim tarihi 28.02.2025).

4. OSMANLI/TÜRK İMGESİ

4.1. Türk Devlet Tarihinden Kesitler

Խաթաբալա- 13 Ekim 1912- 40. Sayı

Sözel anlatı çevirisi-1: *Türk devletinin kademeli gelişimi*

Sözel anlatı çevirisi-2: *Şimdi başına?*

Gösterge: Osmanlı Devleti karikatürü.

Gösteren: Altı farklı şekilde sunulmuş bir köpek, çeşitli ülkelere ait asker ya da sivil figürler, fes, kılıç, kuyruk, 1453, 1529, 1683, 1717, 1878 ve 1912? sayıları, başlıkta yer alan ay ve yıldız, sözel anlatımlar.

Gösterilen: Bir köpek görünümünde sunulan Osmanlı Devleti'nin çeşitli tarihlerdeki hâlinin betimlenmesi.

Analiz ve yorum: Derginin 1912 yılındaki 40. sayısında yer alan bu karikatürde Osmanlı Devleti'nin giderek zayıf düşen şekilde tasvir edildiği

görülmektedir. Köpeğin başlık/fesinde yer alan ay ve yıldız, Türk olduğunu göstermektedir. Sözel anlatıda yer alan “*Türk devletinin kademeli gelişimi*” ifadesi de yaratılan imajı destekler şekilde kurgulanmıştır. Karikatürde yer alan sayıların hepsi belirli olayların yaşandığı tarihleri temsil etmektedir ve hepsinin Osmanlı Devleti açısından bir anlamı bulunmaktadır:

1453 yılı, İstanbul’un Fethi’ne işaret etmekte olup bu yıla ait Türk imajı büyük, güçlü ve kararlı bir görünümündedir. Bu yıla ait diğer figür, Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u elinden aldığı Bizans imparatoru XI. Konstantin’dir, Konstantin yenik ve teslim olmuş vaziyette görülmektedir.

- * 1529 yılı, Kanuni Sultan Süleyman dönemine denk gelen bu tarihte Osmanlı Devleti, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu’na ait bir parça olan Avusturya Arşidüklüğü’nün başkenti Viyana’yı kuşatmış; 27 Eylül-14 Ekim tarihleri arasında süren kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵⁰ Karikatürde bu yıla ait olan Osmanlı figürü, kuyruğunun bir kısmı kesilerek kovalanıyor şekilde tasvir edilmiştir. Arkasından kızgın bir şekilde elinde kılıçla onu kovalayan da Avusturya askerini temsil etmektedir. Dolayısıyla karikatürün 1529 tarihli kısmı I. Viyana Kuşatması’nı sembolize etmektedir.
- * 1683 yılı, IV. Mehmet dönemine denk gelen bu tarihte Osmanlı Devleti, yine Avusturya Arşidüklüğü’nün başkenti Viyana’yı kuşatmıştır. Kuşatma sonunda yaşanan savaşta, Osmanlı Devleti yenilerek geri çekilmiştir.⁵¹ Karikatürde bu yıla ait olan Osmanlı figürünün bir kulağı kesilmiş ve kanlar akar hâlde tasvir edilmiştir. Ayakta ama darbe almış bir hâli vardır. Arkada ise mağrur duruşuyla karşı kuvvetlerin askeri betimlenmiştir. Karikatürün bu kısmı II. Viyana Kuşatması’na gönderme yapmaktadır.
- * 1717 yılı, III. Ahmet dönemine denk gelen bu tarihte Osmanlı Devleti 1716-1718 Osmanlı-Avusturya Savaşı’nı yaşamıştır. Bu savaş sırasında Prens Eugene, 1717 yılında Belgrad’ı kuşatmış ve kenti ele geçirmiştir.⁵² Karikatürde bu yıla ait olan Osmanlı figürünün diğer kulağı da kesilmiş; kanlar akar hâlde ve acıdan bağırır şekilde tasvir edilmiştir ve önceki

50 Detaylı bilgi için bk. Feridun Emecen, “I. Süleyman”, *TDVİA*, 2010, C.38, 62-74.

51 Detaylı bilgi için bk. Mustafa Turan, “II. Viyana Muhâsarası: Osmanlı Devleti’nde Siyasî, İdarî ve Askerî Çözülme”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 9, sy. 09 (Ocak 1998), 389-429.

52 Detaylı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV. Cilt 1. Kısım: Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011).

dönemlere göre daha aciz bir görünüm sergilemektedir. Arkada ise bu defa mağrur duruşuyla tasvir edilen figür, Prens Eugene'dir. Dolayısıyla karikatürün bu kısmı, Belgrad'ın kaybedilmesine gönderme yapmaktadır.

- * 1878 yılı, II. Abdülhamit dönemine denk gelen bu tarihte Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı namıdiğer 93 Harbi'ni yaşamıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti birden fazla cephede savaş vermiştir. Bu savaş sonucunda Osmanlı Devleti yenilmiş ve toprak kaybetmiştir.⁵³ Karikatürün bu yıla ait olan Osmanlı figürü, oldukça yorgun, bitkin ve korkmuş bir hâlde kovalanırken tasvir edilmiştir; arkasından kovalayanlardan en öndeki Rusları temsil etmekle birlikte arkada sevinçli hâlde betimlenenler de Balkan ülkelerine gönderme yapmaktadır. Karikatürün bu kısmı Osmanlı-Rus Savaşı'nı ve Osmanlı'nın Balkan hâkimiyetini kaybedişini resmetmektedir.
- * 1912 yılı, V. Mehmet dönemine denk gelen bu tarihte Osmanlı Devleti, pek çok olumsuzluğu bir arada yaşamış olmakla birlikte I. Balkan Savaşı da bu yılda yaşanmıştır. Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan savaş sonunda Balkan topraklarının tamamı kaybedilmiştir.⁵⁴ Karikatürün bu yıla ait Osmanlı figürü, farklı etnik gruplardan elleri kılıçlı askerler tarafından dört bir yandan kuşatılmış hâlde ve önceki yıllardan daha küçük, daha bitkin, üzgün ve yaralı adeta hasta bir şekilde tasvir edilmiştir. Artık vücut bütünlüğünü de tam olarak kullanamamaktadır ki bu da Balkanların kaybedilmesine gönderme şeklinde düşünülebilir. Osmanlı Devleti, olabileceği en kötü hâldedir ve yine arkasındaki figürler mağrur duruşlarıyla bir üstünlük görünümüne sahiptirler. Diğer sayıların aksine 1912 yılı "1912?" şeklinde yazılmıştır ve metnin sözel anlatısında yer alan "Şimdi başına?" soru ifadesi ise "1912'de ve sonrasında Osmanlı'nın başına ne gelecek?" vurgusunu çağrıştırmakla birlikte artık sıranın başını kesmeye yani onun ortadan kaldırılmasına geldiği kastedilmiştir. Osmanlı'yı temsil eden figürün kuvveti de haşmeti de geçen yıllar içinde azalmış; artık aciz bir duruma düşmüş şekilde resmedilmiştir. Bundan sonrası için daha da kötü olmasının beklendiği çizimlerin genelinden anlaşılmaktadır.

53 Detaylı bilgi için bk. Caner Sancaktar, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi* 2, 2011, S.2, 27-47; Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *TDVİA*, 1994, C.9, 498-499.

54 Detaylı bilgi için bk. Küçük, "Balkan Savaşı", 23-25; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2021), 9-44.

Bu karikatürde sunulmak istenen genel imaj, Osmanlı Devleti'nin süreç içerisinde ilgili kuvvetler tarafından zayıflatıldığı ve artık gücünün kalmadığı ve hatta artık yıkılmaya yakın olduğudur. Osmanlı Devleti'nin köpek şeklinde sunulması ise görsel bir şiddet unsuru olarak öne çıkmaktadır. Düşmana/ötekine duyulan öfkenin görsele yansımış hâli olarak tanımlayabileceğimiz bu kullanım, hedef okur kitlesi üzerinde de Osmanlı Devleti'yle ilgili aşağı, güçsüz, önemsiz vb. algısının yaygınlaştırılmasına hizmet etmektedir.

4.2. Hayali Türkiye ve Gerçek Türkiye

Խաթաբալա- 24 Kasım 1912- 46. Sayı [Kapak Karikatürü]

Sözel anlatı çevirisi-1: *Hayalî Türkiye, Gerçek Türkiye*

Gösterge: Türkiye/Osmanlı Devleti karikatürü.

Gösteren: Kaftan, fesli sarık, kılıçlar, koltuk değnekleri, sopa, sözel anlatım.

Gösterilen: Bir insan görünümünde sunulan Türkiye'nin dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin iki farklı görünümünün betimlenmesi.

Analiz ve yorum: Derginin 1912 yılındaki 46. sayısında yer alan bu karikatürde Osmanlı Devleti'nin iki farklı görünümünün tasvir edildiği görülmektedir. Arkadaki figür, kaftanlı, sarıklı, eli kılıçlı, dik duruşlu ve kibirli bir beden dili ile arkasını dönmüş şekilde betimlenmiştir. Aynı figürün diğer temsilinde ise kaftanının kaldırılmasıyla koltuk değnekleriyle yürüdüğü, üstünün başının ilk görünümdekinden oldukça farklı ve perişan olduğunun ortaya çıktığı görülmektedir. Elinde sopayla kaftanı kaldıran ise dış bir gücü temsil ettiğini düşündürmektedir.

Karikatürün yılı dikkate alındığında ilk betimlemeyle Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflamasına rağmen bunun farkında olmadığı; sanki kendi durumuna arkasını döndüğü mesajı verilirken; ikinci figürde elinde sopayla kaftanı kaldırarak Osmanlı'nın gerçek hâlini ortaya çıkaranın, onun zayıflığını ifşa edenin giyim kuşamıyla dışarıdan biri olduğu düşündürülmektedir. Buradaki Osmanlı figürü, aslında yürüyemeyen, maddi imkânları azalmış ve yüz ifadesiyle de verildiği üzere korkmuş ve şaşkın bir hâldedir. Osmanlı Devleti'nin bu hâli, sözel anlatımla da desteklenmiş hayalî ve gerçek arasındaki farkın sunulduğu imlenmiştir.

Hedef okur kitlesine, Osmanlı Devleti'nin/Türklerin artık sanıldığı kadar güçlü olmadığını, zayıf ve perişan bir hâlde olduğunun ve bunu dış güçlerin artık ortaya çıkardığının mesajı verilmek istenmiştir.

4.3. Zalim Türk'ün Yeni Yıl Kutlaması

Խաթաբալա- 1 Ocak 1915- 1. Sayı

Sözel anlatı çevirisi-1: Noel Bayramı.

Gösterge: Noel kutlaması karikatürü.

Gösteren: Çam ağacı, asılı insanlar, dört erkek, askerî uniformalar, fesli kavuk, fes, çarık, şalvar, kılıç, başlıkta yer alan ay ve yıldız, dans edilmesi, sözel anlatımlar.

Gösterilen: Üzerinde ölü insanların asılı olduğu bir çam ağacı etrafında giyimleri nedeniyle Osmanlı, Alman, ve Avusturya-Macaristan askerleri olduğu düşündürülen kimselerin dans eder şekilde betimlenmesi.

Analiz ve yorum: Derginin 1915 yılındaki 1. sayısında yer alan bu karikatürde sarık, çarık, şalvar, ay yıldızlı fesli kavukla betimlenen Osmanlı/Türk padişahı V. Mehmet, uniformaları ve çizimlerinden çağrışım yapan Avusturya-

Macaristan İmparatoru Franz Joseph, Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Osmanlı ordusunda görevli bir askerin el ele bir çam ağacı önünde dans etmeleri betimlenmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda müttefik kuvvetler olan Osmanlı, Alman ve Avusturya-Macaristan askerî figürlerinin üzerinde süsler yerine kadın, erkek ve çocuk cesetlerinin asılı olduğu bir çam ağacı önünde yeni yılı dans ederek kutlaması tasvir edilmiştir. Trajedik bir durumu yok sayarak ölümler karşısında neşeyle dans edebilmeleri, bu milletlerin zalimliklerine yapılan bir göndermedir. Hem sözel anlatım hem de karikatürün yayımlandığı gün Noel'e gönderme yapmaktadır. 1915 öncesinde yapılanların kutlaması olarak algılanabilecek bu karikatürdeki yeni bir yıl vurgusu, 1915 yılında da aynı şekilde devam edileceği mesajını içermektedir.

SONUÇ

Hatabala (Խաթաբալա) dergisi karikatürlerinin geneline bakıldığında derginin odağında Kafkas halkları, Avrupalı devletler vb. de bulunmasına rağmen bazı sayılarda ağırlıklı ilginin Osmanlı Devleti'ne/Türklere yönelik olduğu görülmektedir. Yukarıda verilen tabloda da görüldüğü üzere hemen hemen her sayıda mutlaka Osmanlı/Türk ile ilişkilendirilebilecek çizimlere yer verilmiştir.

Dergide Osmanlı Devleti'ne yönelik olarak şahısların, devlet işleyişinin, devlet yöneticilerinin, diğer devletlerle ilişkilerin, giyim kuşamın ve kadın algısı gibi hususların hicvedildiği görülmektedir. İncelenen karikatürlerde Osmanlı Devleti'nin hiçbir olumlu niteliği vurgulanmamış; Osmanlı Devleti'nin ve ona ait unsurların genel gösterilenleri, zalim, kan dökmeyi seven, güçsüz, yetersiz vb. şeklinde tamamıyla olumsuz bir iktidar algısıyla sunulmuş; karikatüre konu edinilen diğer devletlerden Osmanlı Devleti ile iş birliği içinde olanların da olumsuz nitelenmesine, itibarsızlaştırılmaya çalışılarak derginin hedef kamuoyunda belirli bir algının oluşmasına hizmet edilmesine karşın diğer devletlerle ilgili olumlu ve çoğunlukla mağdur algısı üzerinden imgeler oluşturulmuştur. Osmanlı kadını imgesine sadece harem içinde rastlanılması, çıplaklık temasıyla sunulması dolayısıyla onun cinsel bir karakterden öteye geçememesi ve Osmanlı Devleti ile ilgili yaratılan imgenin çoğunlukla çarıklı,

sarıklı, şalvarlı olması Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığıyla da ilişkili bir ön kabulün sonucu olduğunu düşündürmektedir.

Karikatürlerde öldürülenlerden, katliamlardan; kan sevicilikten bahsedilmesine rağmen öldürülen Türklerden hiç bahsedilmemesi, Osmanlı'nın öldüren tarafta yer alması ama acizliğinin vurgulandığı karikatürlerde bile zalimlik imgesinin kırılmaması da dikkat çeken bir yön olmuştur. Öte yandan dergi yayın hayatına başladığında II. Abdülhamit hâlihazırda Osmanlı Devleti yönetiminin başında bulunmaktadır. II. Abdülhamit derginin üçüncü yayın yılında tahttan ayrılmış olsa bile kendisiyle ilgili karikatürlerin ve eleştirilerin sonraki yıllarda da devam ettiğinin tespit edilmesi padişaha yönelik ayrıcalıklı ve indirgeyici bir algının olduğunu göstermektedir.

Ermeni İddiaları gibi belirli konularda bazı ön kabullerle ve ön yargılarla ilerlenildiği, karikatürlerden türetilen imajların çoğunlukla tarihî gerçeklerle uyuşmadığı; taraflı bir bakış açısının sonucunda çeşitli yorumlar yapıldığı tespit edilmiştir. Var olan ön yargılar ve derginin yayın politikasındaki yanlı duruş, çalışmanın başında belirlediğimiz varsayımı, *Hatabala (Խաթաբալա)* dergisinde yanlı ve ön yargılı bir Osmanlı Devleti algısının yaratıldığı şeklinde çözümlememiz için zemin oluşturmıştır.

Ayrıca dergiyle ilgili tanıtım bilgilerinden yola çıkılarak derginin yayın politikasında Osmanlı Devleti'ne karşı hâlihazırda bir ön kabulünün bulunduğunu ve dolayısıyla *Hatabala (Խաթաբալա)* dergisinde ortaya çıkan olumsuz Osmanlı Devleti algısının, derginin yayın politikası ve bazı ön kabulleriyle örtüştüğünü de söylemek mümkün olmaktadır.

Hatabala (Խաթաբալա) özelinde Ermeni siyasi karikatürünün dönemin bölgesel ve toplumsal tüm siyasal olayları ile dünyada yaşanan tüm gelişmeleri yakından takip ettiği; Rusya Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmelere karşı ise ayrı bir önem gösterdiği tespit edilmiştir. Ermeni siyasi karikatürü, yalnızca sanat açısından değil, aynı zamanda dönemin önemli toplumsal, kültürel ve siyasal olaylarını çizgilere dökerek özellikle kendi hedef okuruna hiciv ve mizah yoluyla perspektifini yansıtmıştır. Ermeni karikatüristler ise mesajlarını ve simgelerini dikkatlice seçilmiş bir ikonografik dilde çizgilerle ifade edebilmiş; yaşanan tüm tarihî gelişmelere karşı Ermeni bakış açısının nasıl olduğuna dair genel bir perspektif yakalanabilmesine katkıda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz. *Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğunu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.
- Akar, Kamil. “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Denizciliği ve Osmanlı Donanmasının Faaliyetleri.” *Anadolu Mecmuası* 1, nu. 1 (Ağustos 2022): 39-77.
- Akerson, Fatma Erkman. *Göstergebilime Giriş*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019.
- Alay, Okan. “Mizah Kavramı ve Mizahın Tarihsel Süreci.” *Türk Dili* 116, nu. 808 (2019): 22-30.
- Alkan, Necmettin. “Alman Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşı ve Zaferi.” *Belleken* 80, nu. 320 (2016): 899-938.
- Alkan, Necmettin. *Karikatürlerle Oryantalizm/Avrupa’nın Türk ve Türkiye Algısı*. İstanbul: Selis Yayıncılık, 2016.
- Alp, İlker. “Ermeni İddialarının Tarihsel Geçersizliği.” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, nu. 1 (Mart 2009): 1-30.
- Ayar, M., ve Y. Kılıç. “Osmanlı’da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 17, nu. 2 (2017): 163-181.
- Aydın, Mahir. “Doksanüç Harbi.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1994, Cilt 9: 498-499.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2020.
- Bergson, Henri. *Gülme/Komiğin Anlamı Üzerine Deneme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Beydilli, Kemal. “Boğazlar Meselesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1992, C. 6, 266-269.

- Büyükbaş, Hakkı. “Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-13 Yıllarında Rusya’nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz.” *Akademik İncelemeler Dergisi* 8, nu. 1 (Temmuz 2014): 245-276.
- Caner Sancaktar. “Balkanlar’da Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası.” *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi* 2, nu. 2 (2011): 27-47.
- Curtis, Glenn E. *Armenia, Azerbaijan and Georgia/ Country Studies*. Washington: Federal Research Division, Library of Congress, 1995.
- Çetinkaya, Gülnaz. “Gırgır Dergisinin Türk Halkbilimi Açısından İncelenmesi.” Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006.
- Çınar, Burak. “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü.” *Gazi Akademik Bakış* 8, nu. 15 (Aralık 2014): 39-56.
- Daver, Abidin. “İkinci Abdülhamit Döneminde Donanmamız.” *Resimli Tarih Mecmuası* 29 (Mayıs 1952): 1486-1491. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/22132> (erişim tarihi 02 Ekim 2024).
- Durdu, Mehmet Burak. “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri.” *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 14, nu. 14 (Haziran 2003): 291-318.
- Emecen, Feridun. “I. Süleyman.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2010, Cilt 38: 62-74.
- Erkin, Feridun Cemal. *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası, 1968.
- Ermeni Sorunu- Temel Bilgi ve Belgeler*. Ankara: Terazi Yayıncılık, 2009.
- Escarpit, Robert. *Mizah*. Ankara: İmge Yayınları, 2016.
- Esenkaya, Ahmet. “Çanakkale Savaşında Türk-Alman Birlikteliği.” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* 6, nu. 6-7 (Nisan 2009): 15-42.
- Fenoglio, Irène and Georgeon, François. “Sunuş”, *Doğu’da Mizah*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000: 7-14.

- Fiske, John. *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1996.
- Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Gökğöz, Saime Selenga. “Geç 18.- Erken 19. Yüzyıl İngiliz Politik Karikatüründe Türk-Rus İlişkileri ve Avrupa Güçleri.” *Turcology Research* 77 (2023): 217-230.
- Görgülü, İsmet. *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Hünerli, Selçuk. “Türkiye’de Gazete Karikatürünün Durumu ve Siyasi Karikatürün Söylemi.” Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993.
- Karaca, Birsen. *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi/Toplumsal Bellek ve Sinema*. İstanbul: Say Yayınları, 2006.
- Keskin, Hasan. “1914-1918 Osmanlı/Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İlişkileri.” Yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, 2006.
- Kış, Salih. “Birinci Dünya Savaşı’nın Seyrini Değiştiren Goeben ve Breslau Gerçeği.” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* 15, nu. 22 (Nisan 2017): 63-86.
- Koloğlu, Orhan. *Abdülhamit Gerçeği*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2023.
- Kuran, Ercüment. “Birinci Dünya Savaşı.” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, vol. 6, 196-200, 1992.
- Küçük, Cevdet. “Balkan Savaşı.” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, vol. 5, 23-25, 1992.
- Lent, John A. “Politika ve Çizerlik.” içinde *Ankara 7. Uluslararası Karikatür Festivali-Karikatür ve Siyaset*, edited by Resmiye Koç vd., 35-37. Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, 2001.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

- Mevlüt, Yüksel. “I. Dünya Savaşı’nda Erzurum’un İlk İşgal Günleri.” *Journal of Turkish Research Institute* 15, nu. 37 (2010): 259-287.
- Mildanoğlu, Zakarya. *Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000*. İstanbul: Aras Yayınları, 2014.
- Nesin, Aziz. *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*. İstanbul: Akbaba Yayınları, 1973.
- Öngören, Ferit. *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998.
- Panossian, Razmik. *The Armenians From Kings and Priests to Merchants and Commissars*. London: Hurst&Company, 2006.
- Parsa, Alev F., ve Olgundeniz Seda S. “İletişimde Göstergebilim ve Anlamlandırma Sürecini Örneklerle Değerlendirme.” içinde *İletişim Araştırmalarında Göstergebilim Yazınsaldan Görsele Anlam Arayışı*, 89-110. Konya: Literatürk Academia, 2014.
- Selçuk, Turhan. *Grafik Mizah*. İstanbul: İris Mizah Kültürü Yayınları, 1998.
- Songur, Funda. “II. Abdülhamid Dönemi Donanması’nda Teknoloji, Lojistik ve Kurumsal Yapı.” içinde *XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018*, Ed. Semiha Nurdan ve Muhammed Özler, 519-544. Cilt III, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2022.
- Suny, Ronald G. “Images of the Armenians in the Russian Empire”, *The Armenian Image and History and Literature*. California: Undena Publications, 1981: 105-137.
- Teotig. *Baskı ve Harf/ Ermeni Matbaacılık Tarihi*. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2012.
- Tukin, Cemal. *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1947.
- Turan, Mustafa. “II. Viyana Muhasarası: Osmanlı Devleti’nde Siyasi, İdari ve Askeri Çözüm.” *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 9, nu. 09 (Ocak 1998): 389-429.

Turani, Adnan. *Sanat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939). Ankara: Dışişleri Bakanlığı, 1973.

Usta, Çiğdem. *Mizah Dilinin Gizemi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi IV. Cilt 1. Kısım: Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Wiest, Andrew. *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (Fotoğraflar, Haritalar, Çizimler)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2022.

Yardımcı, İsmail. “Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri.” *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2, (2010): 1-41.

Yıldız, Fatma. “19. Yüzyıl’da Anadolu’da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri.” Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2014.

Yılmaz, Özgür. “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri.” *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 6, nu. 1 (Aralık 2017): 23-55.

Աղայան, Էդուարդ Բագրատի. Արդի հայերենի բացատրական բառարան [Modern Ermenicenin Açıklayıcı Sözlüğü]. Երևան: Հայաստանի Հրատարակչություն, 1976.

Բողոսյան, Ս. “20-ական թվականների հայ երգիծական մամուլը [1920’li Yıllarda Ermeni Hiciv Basını]”. ՀՍՍՌ ԳԱ Տեղեկագիր հասարակական գիտությունների 10 (1961): 37-46.

Համբարձումյան, Լուսինե. “1920-Ականների Հայկական Երգիծանկարչության Կենտրոնների Ձեվավորումը (Պատմական Ակնարկ) [1920’lerde Ermeni Karikatür Merkezleri Oluşumu (Tarihsel Bakış)]”. Գեղարվեստի Ակադեմիայի Տարեգիրք 12/1 (2022): 46-64.

Մուրադյան, Անահիտ. “Հայ տպագրության 500-ամյակը [Ermeni Basımcılığının 500. Yılı]”. Պատմա-բանասիրական հանդես 1 (2012): 53-66.

“Խաթաբալա [Hatabala]”, Հայկական Սովետական Հանրագիտարան
[*Sovyet Ermeni Ansiklopedisi*], 1978, Հ. 4, 703.

“Resistance in Belgium and France.” <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/resistance-belgium-and-france/> (erişim tarihi: 28 Şubat 2025).